

АКСІОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРУП ПІДТРИМКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Ніколаєв Леонід Олегович,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

завідувач навчально-методичної лабораторії психології групової роботи

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

<https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

У статті окреслено теоретико-методологічні засади дослідження аксіологічних детермінант феноменології діяльності груп підтримки в умовах воєнного стану. Визначено три фундаментальні механізми впливу аксіологічних детермінант на ефективність групової підтримки: ціннісна інтеграція, екзистенційне переосмислення та соціальна консолідація. Доведено, що ці механізми забезпечують не лише терапевтичний ефект групової роботи, але і сприяють формуванню нової соціальної реальності в умовах воєнного часу. У процесі дослідження здійснено порівняльну характеристику аксіологічних детермінант групової підтримки в мирний час та в умовах війни. Виявлено фундаментальні відмінності у характері групової динаміки та ціннісних орієнтаціях: трансформацію домінуючих цінностей від індивідуального розвитку до колективного виживання та взаємопідтримки; зміну характеру групової взаємодії від структурованої до кризово-орієнтованої; переорієнтацію фокусу психологічної роботи від особистісних проблем до травматичного досвіду та екзистенційних криз. Встановлено, що трансформація ціннісно-сислової сфери має системний характер і проявляється на когнітивному (переосмислення життєвих цінностей), емоційному (посилення емпатійних зв'язків) та поведінковому (розвиток адаптивних механізмів) рівнях групової взаємодії. Виявлено специфічні феномени групової динаміки в контексті роботи з воєнною травмою: ціннісної консолідації, екзистенційного резонансу та травматичного зростання. Обґрунтовано, що ці феномени відображають глибинні процеси трансформації травматичного досвіду та формування нових адаптивних механізмів у груповому контексті. Розроблено практичні рекомендації щодо впровадження трирівневої моделі підготовки фасилітаторів, що включає розвиток компетенцій у сфері ціннісної інтеграції, формування навичок екзистенційного переосмислення та розвиток здібностей соціальної консолідації. Сформульовано методичні рекомендації щодо створення безпечного простору для травматичного зростання, формування ціннісно-орієнтованого підходу до групової роботи та інтеграції культурно-специфічних аспектів.

Ключові слова: аксіологічні детермінанти, військова травма, групова динаміка, групи підтримки, екзистенційне переосмислення, психологічна допомога, соціально-психологічний супровід, ціннісні трансформації.

Nikolaiev Leonid. Axiological determinants of the phenomenology of support groups' activities in the context of socio-psychological analysis

The article outlines the theoretical and methodological foundations for studying the axiological determinants of support groups' phenomenology during wartime conditions. Three fundamental mechanisms of axiological determinants' influence on group support effectiveness are identified: value integration, existential reframing, and social consolidation. These mechanisms are proven to provide not only therapeutic effects of group work, but also contribute to forming a new social reality under wartime conditions. The study presents a comparative analysis of axiological determinants of group support in peacetime versus wartime. Fundamental differences in group dynamics and value orientations are revealed: the transformation of dominant values from individual development to collective survival and mutual support; changes in group interaction patterns from structured to crisis-oriented; reorientation of psychological work focus from personal issues to traumatic experiences and existential crises. The transformation of the value-semantic sphere is established to have a systemic nature, manifesting at cognitive (reassessment of life values), emotional (strengthening empathic connections), and behavioral

(development of adaptive mechanisms) levels of group interaction. Specific phenomena of group dynamics in the context of working with war trauma are identified: value consolidation, existential resonance, and traumatic growth. These phenomena are substantiated to reflect deep processes of traumatic experience transformation and formation of new adaptive mechanisms in the group context. Practical recommendations for implementing a three-level model of facilitator training are developed, including competency development in value integration, existential reframing skills formation, and social consolidation abilities development. Methodological recommendations are formulated regarding the creation of safe spaces for traumatic growth, formation of value-oriented approaches to group work, and integration of culturally specific aspects.

Key words: *axiological determinants, group dynamics, existential reframing, psychological support, socio-psychological support, support groups, value transformations, war trauma.*

Постановка проблеми. Дослідження аксіологічних детермінант феноменології діяльності груп підтримки набуває особливої актуальності у сучасних українських реаліях, що характеризуються безпрецедентними викликами воєнного часу та масштабною трансформацією соціально-психологічних процесів у суспільстві.

По-перше, в умовах широкомасштабної війни в Україні спостерігається стрімке зростання потреби у психологічній підтримці різних категорій населення: військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, родин загиблих, постраждалих від окупації, а також громадян, що переживають хронічний стрес через постійну загрозу безпеці. Це зумовлює необхідність поглибленого вивчення механізмів ефективного функціонування груп підтримки як ключового інструменту надання психологічної допомоги.

По-друге, специфіка діяльності груп підтримки в умовах війни характеризується підвищеною емоційною напруженістю, необхідністю працювати з важкою травматизацією, що висуває особливі вимоги до ціннісно-сислової єдності учасників групи. Розуміння аксіологічних детермінант, що забезпечують стійкість та ефективність таких груп, стає критично важливим для розробки методологічних засад їх організації та функціонування.

По-третє, феноменологічний аналіз діяльності груп підтримки дозволяє виявити унікальні патерни групової динаміки, що формуються в умовах спільного переживання травматичного досвіду війни. Особливої ваги набуває дослідження того, як спільні цінності та смисли трансформуються у процесі групової взаємодії та впливають на терапевтичний ефект групової роботи.

Значущість дослідження полягає у розширенні наукових уявлень про роль аксіологічних чинників у забезпеченні ефек-

тивності групової психологічної підтримки в екстремальних умовах, а отримані результати дозволяють збагатити розуміння феноменології групової динаміки та механізмів формування терапевтичного середовища в групах підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчує багатоаспектність досліджень феноменології групової взаємодії та діяльності груп підтримки у світовій та вітчизняній психологічній науці, зокрема методологічне підґрунтя вивчення групової динаміки, закладене К. Левінім [1].

Вітчизняна психологічна наука збагатилася теоретико-методологічними засадами дослідження групової взаємодії через розробку суб'єктно-вчинкового підходу (В. Татенко [2]), концепції соціально-психологічного супроводу (Т. Титаренко [3]), генетико-моделюючого підходу до вивчення особистості в груповому контексті (С. Максименко [4]).

У контексті роботи з психологічною травмою ключове значення мають дослідження Дж. Герман щодо механізмів психологічної травматизації та процесів відновлення [5], нейробіологічний підхід Б. ван дер Колка [6] та концепція посттравматичного зростання Р. Тедескі, Л. Калхун [7].

Специфіка функціонування груп підтримки в кризових умовах розкривається у працях З. Кісарчук [8], де висвітлюються особливості організації психологічної допомоги в умовах соціальних криз. Т. Кетлер-Митницька [9] досліджує феномени впливу психологічного тренінгу задля активізації посттравматичного зростання особистості в умовах війни, а В. Горбунова, О. Савиченко, І. Тичина, Н. Портницька [10] розробляють практичні підходи до організації психологічної підтримки ветеранів та їхніх сімей з питань психічного здоров'я.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та системному аналізі аксіологічних детермінант феноменології діяльності груп підтримки в контексті соціально-психологічного дослідження в умовах воєнного стану, що передбачає визначення ключових механізмів ціннісної трансформації та розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації діяльності груп психологічної підтримки у сучасних українських реаліях.

Результати дослідження. Теоретичний аналіз проблеми аксіологічних детермінант феноменології діяльності груп підтримки дозволив здійснити комплексне дослідження цього феномену в контексті сучасних викликів воєнного часу. Результати дослідження свідчать про глибинну трансформацію ціннісно-сислової сфери як окремих особистостей, так і соціальних груп в умовах війни.

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що аксіологічні детермінанти виступають системоутворюючими чинниками ефективності групової підтримки. У дослідженні соціально-психологічних технологій реабілітації Т. Титаренко [3, с. 64] визначено основні способи організації соціально-психологічного супроводу: пряма підтримка для відновлення після травматизації, опосередкована підтримка через активізацію роботи спільнот та інституцій, розвиток соціальних мереж для підживлення комунікативних ресурсів, а також практики взаємо- і самопідтримки для зростання самостійності та відповідальності особистості.

У процесі дослідження виявлено три фундаментальні механізми впливу аксіологічних детермінант на ефективність групової підтримки. Перший механізм – ціннісна інтеграція – забезпечує формування спільного ціннісного простору через узгодження індивідуальних та групових цінностей, розвиток групових норм та етичних стандартів взаємодії. В. Горбунова [10] підкреслює важливість процесуальних характеристик групової роботи у формуванні терапевтичного простору.

Другий механізм – екзистенційне переосмислення – проявляється через спільне конструювання нових життєвих смислів та трансформацію травматичного досвіду в ресурс для розвитку. З. Кісарчук [8] від-

значає особливу роль ціннісної узгодженості у роботі з травмою та ПТСР.

Третій механізм – соціальна консолідація – реалізується через формування групової ідентичності на основі спільних цінностей та розвиток емпатійних зв'язків між учасниками групи. За даними досліджень Н. Пов'якель [11], ціннісний складник групової взаємодії особливо актуалізується в кризових ситуаціях.

Аналіз результатів дослідження. Аналіз отриманих теоретичних результатів дозволяє стверджувати про наявність глибинних взаємозв'язків між аксіологічними детермінантами та процесами групової динаміки в умовах воєнного часу. С. Максименко [4] у своїх дослідженнях показує, як екстремальні умови можуть каталізувати процеси ціннісної трансформації, при цьому група стає унікальним середовищем для таких змін.

Дослідження доводять, що в умовах війни відбувається суттєва активізація колективних цінностей, що проявляється у зростанні значущості групової підтримки та взаємодопомоги, посиленні відчуття спільності та єдності, розвитку колективної відповідальності за благополуччя кожного члена групи. Т. Кетлер-Митницька у своїй роботі визначає, що групова форма забезпечує одночасну допомогу більшій кількості клієнтів та їхнім сім'ям; атмосфера безпеки сприяє зціленню учасників після травми; досягається подвійний терапевтичний ефект від впливу тренера та групи; еkleктичність дозволяє використовувати методики з різних напрямів психології; універсальність технік забезпечує роботу з різними категоріями клієнтів, включаючи когнітивні, поведінкові та емоційно-регулятивні методи; розвиваються комунікативні навички як ресурс посттравматичного відновлення [9, с. 28].

Особливої уваги заслуговує питання трансформації особистісних смислів у груповому контексті. Б. ван дер Колк [6] розглядає відновлення після травми як процес відновлення зв'язків із собою, іншими та сенсом життя. У контексті групової підтримки це відновлення реалізується через складний процес переосмислення життєвих пріоритетів, формування нової ідентичності та інтеграцію травматичного досвіду в життєву історію.

Аналіз досліджень дозволив також виявити специфічні характеристики розвитку екзистенційної свідомості в умовах групової підтримки. Дж. Герман [5] підкреслює роль групи у відновленні відчуття приналежності та створенні простору для нового розуміння пережитого досвіду. Це проявляється у поглибленні розуміння базових екзистенційних питань, формуванні більш зрілого ставлення до життя і смерті, розвитку здатності жити в умовах невизначеності.

Важливим результатом дослідження стало виявлення специфічних феноменів групової динаміки в контексті роботи з воєнною травмою. О. Романчук [12] у своїх дослідженнях розкриває особливості прояву та наслідків психотравми, наголошуючи на важливості створення підтримуючого середовища для трансформації травматичного досвіду.

Виявлені феномени групової динаміки включають феномен ціннісної консолідації, що проявляється у спонтанному об'єднанні учасників навколо спільних цінностей та формуванні глибокої групової солідарності. Р. Тедескі та Л. Калхун [7] у своїх дослідженнях описують, як травматичний досвід може стати каталізатором особистісного зростання в умовах групової підтримки.

Особливу увагу в дослідженні було приділено аналізу динамічної природи аксіологічних процесів у групах підтримки.

Н. Пов'якель [11] розглядає особливості професійної рефлексії в роботі з групою динамікою, відзначаючи прискорення ціннісних трансформацій в умовах кризи.

Для систематизації отриманих результатів дослідження та більш чіткого розуміння специфіки аксіологічних детермінант групової підтримки було проведено порівняльний аналіз ключових характеристик групової динаміки в мирний час та в умовах війни (табл. 1).

Представлені у таблиці дані наочно демонструють фундаментальні відмінності у характері групової динаміки та ціннісних орієнтаціях груп підтримки в умовах війни порівняно з мирним часом. Дослідження З. Кісарчук [8] та Т. Кетлер-Митницької [9] підтверджують значущі трансформації: від індивідуально-орієнтованого підходу до колективно-підтримуючого, від планомірної довготривалої роботи до інтенсивної кризової інтервенції. Також спостерігається суттєва зміна фокусу психологічної роботи у бік опрацювання травматичного досвіду та екзистенційних криз. Зазначені зміни вимагають відповідної адаптації методологічних підходів та практичних інструментів групової роботи, що має враховуватися в організації психологічної підтримки в умовах воєнного часу.

На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу та виявлених механізмів функціонування груп підтримки можна запропонувати конкретні практичні реко-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика аксіологічних детермінант групової підтримки

Характеристики групової динаміки	Мирний час	Умови війни
Домінуючі цінності	Індивідуальний розвиток, самореалізація, особистісне зростання	Вживання, безпека, єдність, патріотизм, взаємопідтримка
Характер групової взаємодії	Структурований, планомірний, орієнтований на довготривалий результат	Інтенсивний, кризово-орієнтований, спрямований на термінову допомогу
Фокус психологічної роботи	Особистісні проблеми, міжособистісні конфлікти, професійний розвиток	Травматичний досвід, втрати, екзистенційні кризи, адаптація до нових умов
Механізми групової підтримки	Рефлексія, зворотний зв'язок, моделювання поведінки	Емоційне відреагування, створення безпечного простору, колективне подолання травми
Роль фасилітатора	Направляюча, структуруюча	Підтримуюча, стабілізуюча
Часова перспектива роботи	Довготривала, орієнтована на глибокі зміни	Короткострокова, сфокусована на актуальних потребах
Характер ціннісних трансформацій	Поступовий, еволюційний	Інтенсивний, кризовий
Групова згуртованість	Формується поступово через спільну діяльність	Виникає спонтанно через спільність травматичного досвіду

мендації. Вони ґрунтуються на дослідженнях як вітчизняних науковців (Т. Титаренко [3], Т. Кетлер-Митницька [9]), так і міжнародного досвіду роботи з травмою (Дж. Герман [5], Б. ван дер Колк [6]):

1. Впровадження трирівневої моделі підготовки фасилітаторів, що включає:

- розвиток компетенцій у сфері ціннісної інтеграції (техніки фасилітації групової згуртованості, методи роботи з груповими цінностями);

- формування навичок екзистенційного переосмислення (методи роботи з травмою, техніки трансформації травматичного досвіду);

- розвиток здібностей соціальної консолідації (методи формування групової ідентичності, техніки розвитку емпатійних зв'язків).

2. Розробка системи оцінки групової динаміки з урахуванням специфіки воєнного часу:

- протоколи спостереження за груповими процесами;

- методики оцінки ціннісної трансформації;

- інструменти моніторингу групової резильєнтності.

3. Створення системи супервізійної підтримки фасилітаторів:

- регулярні групові супервізії з фокусом на роботу з ціннісними трансформаціями;

- індивідуальні консультації щодо складних випадків;

- балінтовські групи для опрацювання професійних труднощів.

4. Розробка методичних рекомендацій щодо:

- створення безпечного простору для травматичного зростання;

- формування ціннісно-орієнтованого підходу до групової роботи;

- інтеграції культурно-специфічних аспектів у групову роботу.

Запропоновані рекомендації базуються на виявлених механізмах групової динаміки та враховують специфіку роботи в умовах війни. Їх впровадження дозволить підвищити ефективність діяльності груп підтримки та забезпечити більш якісну психологічну допомогу постраждалим від військових дій.

Висновки. На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу сучас-

них підходів встановлено, що аксіологічні детермінанти виступають ключовими факторами ефективності діяльності груп підтримки в умовах війни, що реалізується через механізми ціннісної інтеграції, екзистенційного переосмислення та соціальної консолідації. Виявлено, що ці механізми забезпечують не лише терапевтичний ефект групової роботи, але і сприяють формуванню нової соціальної реальності в умовах воєнного часу.

Визначено специфіку трансформації ціннісно-сислової сфери як окремих особистостей, так і груп загалом в умовах війни. Встановлено, що ця трансформація має системний характер і проявляється на когнітивному (переосмислення життєвих цінностей), емоційному (посилення емпатійних зв'язків) та поведінковому (розвиток адаптивних механізмів) рівнях групової взаємодії. При цьому група виступає унікальним середовищем, де ці трансформації можуть відбуватися найбільш екологічно та конструктивно.

На основі феноменологічного аналізу визначено специфічні феномени групової динаміки в контексті роботи з воєнною травмою: ціннісної консолідації, екзистенційного резонансу та травматичного зростання. Ці феномени відображають глибинні процеси трансформації травматичного досвіду та формування нових адаптивних механізмів у груповому контексті.

Обґрунтовано методологічні засади оптимізації діяльності груп підтримки через встановлення динамічної природи аксіологічних процесів, що проявляється через послідовні стадії розвитку групи. Розроблено практичні рекомендації щодо впровадження трирівневої моделі підготовки фасилітаторів, створення системи оцінки групової динаміки та супервізійної підтримки.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні лонгitudних досліджень для відстеження стійкості виявлених ціннісних трансформацій. Важливим напрямом є поглиблене вивчення взаємозв'язків між груповими цінностями та показниками резильєнтності учасників, а також розробка та валідація нового діагностичного інструментарію для оцінки ефективності ціннісних трансформацій у процесі групової роботи. Перспектив-

ним видається дослідження впливу професійної компетентності фасилітаторів на формування ціннісної єдності у групах підтримки. Особливої уваги заслуговує вивчення культурно-специфічних аспек-

тів аксіологічних детермінант у контексті української ментальності та розробка відповідних методичних рекомендацій для фахівців, що працюють з групами підтримки в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lewin K. Principles of Topological Psychology. Read Books Ltd, 2013. 358 p.
2. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинковий підхід як форма соціально-психологічного мислення. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2017. Вип. 39(42). С. 26–38.
3. Титаренко Т.М. Соціально-психологічний супровід посттравматичних особистісних трансформацій. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 45(48). С. 59–68.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.
5. Herman J.L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence. New York : Basic Books, 2015. 336 p.
6. van der Kolk B. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Penguin Books, 2015. 464 p.
7. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, № 1. P. 1–18. DOI: 10.1207/s15327965pli1501_01 (дата звернення: 26.11.2024).
8. Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М., Лазос Г.П., Литвиненко Л.І., Царенко Л.Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник. / за ред. З.Г. Кісарчук. Київ : Логос, 2015. 207 с.
9. Кетлер-Митницька Т.С. Психологічний тренінг як засіб активізації посттравматичного зростання в умовах війни. *Соціально-психологічна робота: інновації, стратегії та можливості* : збірник матеріалів круглого столу з міжнар. участю, м. Кам'янець-Подільський-Ломжа / наук. ред.: З. Шарлович та ін., 19 берез. 2024. С. 25–29.
10. Горбунова В., Савиченко О., Тичина І., Портницька Н. Посилення спроможності соціальних працівників здійснювати психосоціальну підтримку ветеранів та їх сімей з питань психічного здоров'я : методичний посібник для соціальних працівників. 2022. 61 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/34828/> (дата звернення: 28.11.2024).
11. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 6–7. С. 3–6.
12. Романчук О.І. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії. *Нейропедя: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2019. № 1(108). С. 30–37.

REFERENCES:

1. Lewin, K. (2013). Principles of Topological Psychology. Read Books Ltd [in English].
2. Tatenko, V.O. (2017). Subiektno-vchynkovyi pidkhid yak forma sotsialno-psykholohichnoho myslennia [Subject-behavioral approach as a form of socio-psychological thinking]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 39(42), 26–38 [in Ukrainian].
3. Tytarenko, T.M. (2020). Sotsialno-psykholohichnyi suprovod posttravmatychnykh osobystisnykh transformatsii [Socio-psychological support of post-traumatic personal transformations]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 45(48), 59–68 [in Ukrainian].
4. Maksymenko, S.D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti [Genesis of personality realization]. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
5. Herman, J.L. (2015). Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence. New York: Basic Books [in English].
6. van der Kolk, B. (2015). The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York: Penguin Books [in English].
7. Tedeschi, R.G., & Calhoun, L.G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01 [in English].

8. Kisarchuk, Z.H., Omelchenko, Ya.M., Lazos, H.P., Lytvynenko, L.I., & Tsarenko, L.H. (2015). *Psykhologichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii* [Psychological assistance to victims of crisis traumatic events]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

9. Ketler-Mytynska, T.S. (2024). Psykhologichniy treninh yak zasib aktyvizatsii posttravmatychnoho zrostannia v umovakh viiny [Psychological training as a means of activating post-traumatic growth in war conditions]. *Sotsialno-psykhologichna robota: innovatsii, stratehii ta mozhlyvosti*, pp. 25–29 [in Ukrainian].

10. Horbunova, V., Savychenko, O., Tychna, I., & Portnytska, N. (2022). Posylennia spromozhnosti sotsialnykh pratsivnykiv zdiisniuvaty psykhosotsialnu pidtrymku veteraniv ta yikh simei z pytan psykhichnoho zdorovia: metodychnyi posibnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv [Strengthening the capacity of social workers to provide psychosocial support to veterans and their families on mental health issues: methodical manual for social workers]. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/34828/> [in Ukrainian].

11. Poviakel, N.I. (1998). Profesiina refleksiiia psykhologa-praktyka [Professional reflection of a practicing psychologist]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*, 6–7, 3–6 [in Ukrainian].

12. Romanchuk, O.I. (2019). Psykhotrauma ta sprychyneni neiu rozlady: proiavy, naslidky y suchasni pidkhody do terapii [Psychotrauma and its disorders: manifestations, consequences and modern approaches to therapy]. *Neironews: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriciia*, 1(108), 30–37 [in Ukrainian].